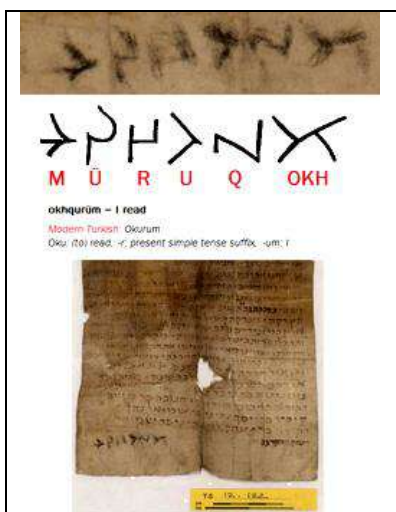

ІМ'Я & СИМВОЛ. САКРАЛЬНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ АЗБУКИ

1. Існування письма у дохристиянський час

Писемні свідчення. Опосередковані свідчення про існування декількох видів письма зустрічаються в інших джерелах. У літописах описується історія виникнення слов'янських племен, в яких існувала своя «грамота»: «Тако же и ти словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася поляне, а друзии древляне, зане сѣдоша в лѣсѣх; а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошася дреговичи; *инии сѣдоша на Двинѣ и нарекошася полочане*, рѣчьки ради, яже втечеть въ Двину, имянемъ Полота, от сея прозвашася полочане. Словѣни же сѣдоша около езера Илмеря, *и прозвашася своимъ имянемъ*, и сдѣлаша градъ и нарекоша ѥ Новѣгородъ. А друзии сѣдоша по Деснѣ, и по Семи, по Сулѣ, и нарекошася сѣверѣ. И тако разидеся словѣньский языкъ, *тѣмже и грамота прозвася словѣньская*» [10].

Одним із найвідоміших свідчень існування докириличної писемності є епістолярна пам'ятка «Київський лист», що є рекомендацією, виданою мару¹ Якову бен Хануці хозарсько-юдейською громадою Києва (мал. 9). На думку дослідників, лист може датуватися X ст. Документ складено давньоєврейською мовою і містить першу згадку про Київ у формі Qiuuōb (д-євр. קייב), що є івритською транслітерацією назви міста. У листі зазначається

Мал. 9. Київський лист, Бібліотека Кембриджського університету. Фото з відкритих джерел.

прохання до юдеїв інших міст пожертвувати сорок монет для викупу Якова бен Хануки з в'язниці, куди він потрапив через борг. Повідомляється, що пред'явник листа ніколи не потребував коштів, поки не поручився за брата, взявши гроші у невірних. Брата убили розбійники, тому повертати борг доводиться йому. Цікавими є імена упорядників, остання фраза написана давнім тюркським рунічним письмом, напевне хозарською мовою, яка означає «Я прочитав (це)» [11]. Знахідка свідчить про існування декількох видів письма, які побутували у Київському князівстві у X ст. Писемні знаки останньої фрази відрізняються від автохтонних «черт і різ», рудименти яких трактуються як елементи геометричного орнаменту, і свідчить про наявність єврейсько-хозарської

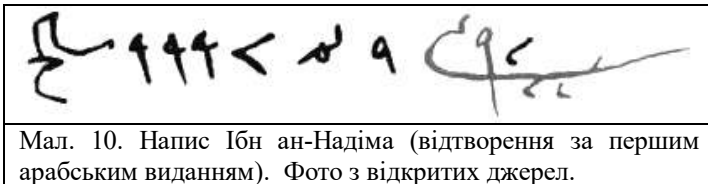
громади у Києві.

В агіографічних творах «Житіє Мефодія» і «Житіє та Костянтина, в монашестві Кирила Філософа» (Паннонські житія), розповідається про мандрівку Костянтина-Кирила до Херсонеса, де він готувався до церковної дискусії в Хазарському каганаті. Перебуваючи і місті, Костянтину вдалося знайти «Євангеліє і Псалтир руськими письмом записані», а також людину,

¹ Д-євр. מר, мар – «пан».

котра говорила цією мовою. Костянтин навчився розмовляти руською мовою і розділив письмена на голосні та приголосні букви і з допомогою Божою незабаром почав читати і пояснювати знайдені книги [12].

Тітмар Мерзебурзький (976–1018 рр.), описуючи слов'янську фортецю-храм Ретра (відому як Радигощ, Радогост, Радегаст) на острові Рюген (Руян) [13, с. 442-466], свідчить, що у святилищах на ідолах ідолів було викарбувано ім'я язичницького божества. «Є в окрузі редаріїв якесь місто, під назвою Рідегост, трикутне і має троє воріт... У місті немає нічого, крім майстерно спорудженого з дерева святилища, основою якого слугують роги різних тварин. Зовні, як це можна бачити, стіни його прикрашають майстерно вирізані зображення різних богів й богинь. Усередині ж встановлені виготовлені вручну ідоли, кожен з вирізаним ім'ям, обряджені в шоломи та лати, що надає їм страшного вигляду» [14]. Можливо ці відомості стали причиною створення зазначених вище Прилвицьких ідолів, яких видавали за оригінальні зразки давнього слов'янського письма.

Мал. 10. Напис Ібн ан-Надіма (відтворення за першим арабським виданням). Фото з відкритих джерел.

Арабський письменник Ібн ан-Надім у «Книзі розпису звісток про вчених та імена створених ними книг», датованої 987–988 рр., свідчив

про існування писемності: «Мені розповідав один, на правдивість якого я покладаюся, що один із царів гори Кабк [Кавказ] послав його до царя Русів; він стверджував, що вони мають письмена, вирізували на дереві. Він же показав мені шматок білого дерева, на якому були зображення, не знаю чи були вони словами, або окремі літери, подібно до цього [13, с. 442-466], Надпис Ібн ан-Надіма було представлено у 1835 р. відомим німецьким арабістом Мартіном Йоахімом Френом. Хоча надпис виглядає як арабське письмо, його до сьогодні не розшифровано. Вважається, що «біле дерево», про яке згадує Ібн ан-Надім, є березовою корою, яку використовували для письма (мал. 10).

Схожими є свідчення арабського історика Аль Масуді, який у праці «Золоті копії й розсипи самоцвітів» згадує про існування в одному з «русських храмів» пророцтва, викарбуваного на камені: «У слов'янських краях були будівлі, шановані ними. Між іншим була у них одна споруда на горі, про яку писали філософи, що вона одна з найвищих гір у світі. Про цю будівлю існує розповідь про якість цієї споруди, про розташування різноманітних його каменів та різних її кольорів, про отвори, зроблені у верхній її частині, про те, що побудоване в цих отворах для спостереження за сходом сонця, про покладені туди дорогоцінне каміння і знаки, зазначені у ньому, які вказують на майбутні події і застерігають від подій перед їх здійсненням, про лунаючі у верхній його частині звуки і про те, що спіткає їх при слуханні цих звуків» [15].

Про існування елементів докириличного письма згадував також арабський мандрівник Ібн Фалдана (X ст.), який описав язичницький похоронний обряд давніх русичів. По завершенні кремації було «побудовано <...> щось подібне до круглого пагорба і встановлено по центру великого

дерева хаданга (білої тополі), *написали на ній ім'я* (цього) чоловіка та ім'я царя русів і пішли» [16]. Очевидно, що напис був не кирилицею, про що свідчить язичницький характер похорон і час написання твору.

Існує думка, що ці записи були схожі на рунічні знаки, що пояснюється тісними зв'язками східнослов'янських племен зі скандинавськими народами. Після впровадження християнства на Русі стали користуватися більш зручним письмом, яке на той час могло вважатися міжнародним. Саме тоді виникають перші літописи і рукописні Євангеліє.

Отже, «черти і різи», на відміну від вигаданих «рунічних ідолів», виглядали досить прагматично, оскільки були не розлогими текстами, а короткими мітками, накресленими на твердих поверхнях. Серед найпоширеніших «черт і різ» бути прямі або косі лінії, що перетинаються, вертикальні палички, перекреслені горизонтальними або діагональними лініями (схоже на те, як на військовій службі рахують дні до демобілізації. Менш поширеними є сварги, «лапка птаха» (крини), контури людини, кола, розетки (+, <, —, ×, ‡, ☒, †, •, □, ▲ та ін.). Аналогічні фігури властиві для української традиційної вишивки, що свідчить про спадковість традиції.

Внаслідок своєї практичності «черти і різи» використовувалися для господарського обліку (фіксували кількість мішків зерна, голів худоби, сувоїв тканини) або календарних позначок. Могли виконувати функцію індивідуальних клейм майстрів, знаків власності, які проглядаються на денцях глиняних горщиків, металевих виробах, пізніше монетах.

Паралельно використовувалися в якості ворожильних знаків, що простежується в символіці карточного пасьянсу [17]. Хаотичні, на перший погляд, розташування насічок і рисок створювало в уяві ворожильника цілісну картину майбутнього. Відповідні практики походять від давніх шаманських ворожінь камінцями або дрібними кісточками тварин. Кожен знак «черт і різ» був модифікованим зображенням тієї чи іншої кісточки, а відтак міг наслідувати їхнє значення, яке, у свою чергу, відповідало міфологічним текстам і складало єдину систему смислів. Справжні «черти і різи» були не письмом у розумінні сучасника. Вони виконували функцію візуальних сигналів для обліку та магії, що відповідає висновкам Храбра, що писати ними «Бога» або «Животь» не видається можливим, оскільки вони не передавали звуків.

Очевидно, що відтворити сакральний підтекст докириличного письма не видається можливим. Однак, використовуючи метод аналогій з українською традиційною вишивкою, архітектурними формами, а також графіті, можливо частково відтворити семантику т. зв. «черт і різ», які не лише виконували функцію смислових повідомлень, але слугували і знаками захисту — персональних і колективних. Традиція знакового письма не зникла остаточно, а її рудименти проглядаються у сучасному символотворенні (емблематиці й геральдиці).

Далі буде.